

Mutanosib urbanizatsiya: kichik va o'rta shaharlarning mintaq iqtisodiyotini barqaror rivojlantirishdagi o'rni

Sobirov Javoxir Xayrulla o'g'li

O'zbekiston Milliy universiteti

Geografiya va geoaxborot tizimlari fakulteti

70530201 – Geografiya mutaxassisligi magistratura bitiruvchisi

"Global Scholar Scientific Publishing" MChJ direktori

Annotatsiya: Mazkur tezisda O'zbekistonda urbanizatsiya jarayonlarining hududiy jihatdan mutanosib kechishi hamda kichik va o'rta shaharlarning mintaq iqtisodiyotini barqaror rivojlantirishdagi o'rni tahlil qilinadi. Rasmiy statistika va sun'iy yo'ldosh orqali olingan tungi yorug'lik ma'lumotlari iqtisodiy faollik Toshkent shahrida yuqori darajada jamlanganini, shu bilan birga, o'rta shaharlarda ham barqaror o'sish kuzatilayotganini ko'rsatadi. Ikkinchi darajali shaharlar qishloq aholisini shahar iqtisodiyotiga bosqichma-bosqich jalb qilish, hududiy tafovutlarni qisqartirish va poytaxtga tushadigan demografik bosimni kamaytirish vositasi sifatida ko'rib chiqiladi. Tezisda kichik va o'rta shaharlarni funksional ixtisoslashtirish, ularning infratuzilmasi va boshqaruv salohiyatini kuchaytirish bo'yicha takliflar ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: mutanosib urbanizatsiya, kichik va o'rta shaharlar, ikkinchi darajali shaharlar, mintaq iqtisodiyoti, hududiy tafovutlar, barqaror rivojlanish, aglomeratsiya, O'zbekiston.

Abstract: This thesis analyzes the spatial balance of urbanization in Uzbekistan and the role of small and medium-sized cities in the sustainable development of regional economies. Official statistics and satellite night-time light data show that economic activity is highly concentrated in Tashkent, while medium-sized cities are also demonstrating steady growth. Secondary cities are considered as a means of gradually integrating the rural population into the urban economy, reducing territorial disparities and easing demographic pressure on the capital. The thesis puts forward proposals on the functional specialization of small and medium-sized cities and on strengthening their infrastructure and governance capacity.

Keywords: balanced urbanization, small and medium-sized cities, secondary cities, regional economy, territorial disparities, sustainable development, agglomeration, Uzbekistan.

Аннотация: В тезисах анализируется территориальная сбалансированность урбанизации в Узбекистане и роль малых и средних городов в устойчивом развитии региональной экономики. Данные официальной статистики и спутниковые данные ночной освещённости свидетельствуют о высокой концентрации экономической активности в Ташкенте, при этом средние города также демонстрируют устойчивый рост. Города второго уровня рассматриваются как инструмент поэтапного вовлечения сельского населения в городскую экономику, сокращения территориальных диспропорций и снижения демографической нагрузки на столицу. Выдвигаются предложения по функциональной специализации малых и средних городов, укреплению их инфраструктуры и управленческого потенциала.

Ключевые слова: сбалансированная урбанизация, малые и средние города, города второго уровня, региональная экономика, территориальные диспропорции, устойчивое развитие, агломерация, Узбекистан.

Kirish

Urbanizatsiya bugungi kunda O‘zbekiston davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlariga ko‘ra, 2025-yil 1-oktabr holatiga mamlakat aholisi 38 069,1 ming kishini tashkil etib, uning 19,4 mln nafari (taxminan 51 foizi) shaharlarda istiqomat qiladi (“Urbanizatsiya trendi”, 2025). Prezident Sh.M. Mirziyoyev Butunjahon urbanizatsiya forumining 13-sessiyasida yaqin 15 yil ichida mamlakat aholisi 50 mln nafarga, urbanizatsiya darajasi esa 51 foizdan 65 foizga yetishi kutilayotganini ta’kidladi (Mirziyoyev, 2026) hamda kichik va o‘rta shaharlarni uyg‘un rivojlantirish maqsadida “mutanosib urbanizatsiya” tamoyillarini keng joriy etishga chaqirdi (“O‘zbekiston 2040-yilga borib...”, 2026).

Urbanizatsiya darajasini 14 foiz bandga oshirish faqat yirik shaharlar hisobiga amalga oshirilsa, poytaxt va viloyat markazlarida uy-joy, transport va kommunal infratuzilmaga bosim keskin kuchayadi, hududlar o‘rtasidagi iqtisodiy tafovutlar esa chuqurlashadi. Xalqaro tadqiqotlar davlat investitsiyalarining bir qismini yirik shaharlardan ikkinchi darajali shaharlarga yo‘naltirish qashshoqlikni qisqartirishda yuqori samara berishi mumkinligini ko‘rsatadi (Christiaensen & Kanbur, 2017). Shu

bois kichik va o'rta shaharlar mintaqa iqtisodiyotini barqaror rivojlantirishning alohida bo'g'ini sifatida tadqiq etilishi zarur.

Mazkur tezisning maqsadi — O'zbekiston sharoitida kichik va o'rta shaharlarning mintaqa iqtisodiyotini barqaror rivojlantirishdagi o'rnini rasmiy statistika va sun'iy yo'ldosh ma'lumotlari asosida baholash hamda mutanosib urbanizatsiyani ta'minlash yo'nalishlarini asoslashdan iborat.

Asosiy qism

Mutanosib urbanizatsiyaning nazariy asoslari. Shaharlarning iqtisodiy ustunligi aglomeratsiya samarasi bilan izohlanadi: korxona va aholining bir joyda to'planishi infratuzilma va resurslardan birgalikda foydalanish, mehnat bozorida ish beruvchi va xodimning samarali moslashuvi hamda bilim almashinuvi orqali mehnat unumdorligini oshiradi (Duranton & Puga, 2004). Jahon bankining "Iqtisodiy geografiyani qayta shakllantirish" hisobotida iqtisodiy o'sishning hududlar bo'yicha notekis kechishi muqarrar ekani, biroq institutlar, infratuzilma va manzilli choralar orqali hududlarni integratsiyalash natijasida turmush darajasini yaqinlashtirish mumkinligi asoslab berilgan (World Bank, 2009).

Mutanosib urbanizatsiya yirik aglomeratsiyalar afzalliklaridan voz kechishni emas, balki yirik, o'rta va kichik shaharlarni o'zaro bog'langan yagona tarmoqqa birlashtirishni nazarda tutadi. Ikkinchi darajali shaharlar qishloq aholisi uchun geografik va ijtimoiy jihatdan "yaqin" shahar bo'lib, migratsiya xarajatlarini kamaytiradi, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash va xizmatlar bozorini ishlab chiqaruvchiga yaqinlashtiradi (Christiaensen & Kanbur, 2017).

O'zbekistonda iqtisodiy faollikning hududiy taqsimoti. 2025-yil yakunlariga ko'ra mamlakat yalpi ichki mahsuloti (YaIM) joriy narxlarda 1 849,7 trln so'mni tashkil etib, 7,7 foizga o'sdi; Toshkent shahrida yalpi hududiy mahsulot (YaHM) 367 222,3 mlrd so'mga yetib, 11,3 foizga oshdi (Matnazarov, 2026). Muallif hisob-kitobiga ko'ra, bu YaIM hajmining qariyb 20 foiziga teng, holbuki poytaxtda mamlakat aholisining taxminan 8 foizi (3,1 mln kishi) yashaydi ("O'zbekiston demografik holati tahlili", 2025). Masalan, Surxondaryo viloyatida YaHM 66 186,5 mlrd so'mni tashkil etgan (Matnazarov, 2026), ya'ni aholi jon boshiga hisoblaganda Toshkent shahri bilan farq qariyb 5 barobarga yetadi.

Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazining tungi yorug'lik ma'lumotlariga asoslangan tahlili bu manzarani shaharlar kesimida aniqlashtiradi. 2020–2025-yillarda

aholi jon boshiga YaIM 80,3 foizga o'sib, 2 090 dollardan 3 887 dollarga yetgan, eng yuqori ko'rsatkichlar esa Toshkent va Navoiy shaharlarida qayd etilgan ("Sun'iy yo'ldosh ma'lumotlari asosida tahlil", 2026). Ayrim shaharlar bo'yicha ko'rsatkichlar 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval. Ayrim shaharlarda aholi jon boshiga YaHM, 2025-yil

Shahar	Aholi jon boshiga YaHM, ming AQSh dollari	Respublika o'rtachasiga nisbati, marta
Toshkent shahri	9,3	2,4
Navoiy	9,3	2,4
Zarafshon	7,9	2,0
Samarqand	7,2	1,9
Qo'qon	6,7	1,7
Andijon	6,7	1,7
Termiz	5,1	1,3
Marg'ilon	≈ 5,0	1,3
Chirchiq	≈ 5,0	1,3
Respublika bo'yicha o'rtacha	3,9	1,0

Manba: Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazining tungi yorug'lik ma'lumotlari asosidagi baholari ("Sun'iy yo'ldosh ma'lumotlari asosida tahlil", 2026); nisbat muallif tomonidan hisoblangan (respublika o'rtachasi — 3 887 dollar).

Jadvaldan ko'rinadiki, Termiz, Marg'ilon va Chirchiq kabi o'rta shaharlarda ham aholi jon boshiga mahsulot respublika o'rtachasidan taxminan 1,3 barobar yuqori. Bundan tashqari, 2020–2025-yillarda tungi yorug'lik intensivligi yuqori bo'lgan hududlar soni 22 tadan 31 taga oshgan, past ko'rsatkichli tumanlar esa 129 tadan 85 taga qisqargan, ya'ni 44 ta tuman shahar tipidagi rivojlanish bosqichiga o'tgan ("Sun'iy yo'ldosh ma'lumotlari asosida tahlil", 2026).

Kichik va o'rta shaharlarni rivojlantirishdagi muammolar va imkoniyatlar. Mamlakatdagi shahar aholi punktlarining aksariyati kichik manzilgohlardir: 120 ta shahar bilan bir qatorda 1 058 ta shaharcha mavjud; ichimlik suvi bilan ta'minlanish darajasi 80,7 foiz, tabiiy gaz bilan ta'minlanish 55,4 foiz atrofida baholanadi ("O'zbekiston shaharlarini 2040-yilgacha...", 2025). Jahon banki muvofiqlashtirilmagan shahar kengayishi, eskirgan kommunal va ijtimoiy infratuzilma, suv, kanalizatsiya, yo'llar va jamoat maydonlaridan foydalanish imkoniyatining

cheklanganligi turmush sifati va biznes unumdorligini pasaytirayotganini qayd etadi (World Bank, 2025).

Shu bilan birga, imkoniyatlar ham kengaymoqda. Jahon bankining 250 mln dollarlik “Yashash uchun qulay va samarali shaharlar” dasturi (Livable and Productive Cities Program) 16 ta tuman va shaharda munitsipal infratuzilma va xizmatlarni yaxshilashga yo‘naltirilgan (World Bank, 2025). Hududlarda “Yangi O‘zbekiston” massivlari barpo etilmoqda: hozirgacha 61 ta massiv qurilgan, 2030-yilga borib ularning soni 100 taga yetkazilishi rejalashtirilgan (“O‘zbekiston 2040-yilga borib...”, 2026).

Muhokama

Tahlil natijalari O‘zbekistonda urbanizatsiyaning ikki yoqlama manzarasini ko‘rsatadi. Bir tomondan, iqtisodiy faollik poytaxtda yuqori darajada jamlangan: aholining taxminan 8 foizi YaIMning qariyb beshdan bir qismini yaratmoqda. Bu aglomeratsiya samarasining tabiiy natijasi bo‘lib, uni sun‘iy cheklash maqsadga muvofiq emas (World Bank, 2009). Boshqa tomondan, o‘rta shaharlarning respublika o‘rtachasidan yuqori mahsuldorligi va 44 ta tumanning shahar tipidagi rivojlanishga o‘tishi yangi o‘sish nuqtalari shakllanayotganidan dalolat beradi.

E‘tiborli jihati, rasmiy urbanizatsiya darajasi 2025-yil davomida 51 foiz atrofida saqlangani holda (“O‘zbekiston demografik holati tahlili”, 2025; “Urbanizatsiya trendi”, 2025), sun‘iy yo‘ldosh ma‘lumotlari ko‘plab tumanlarda shahar tipidagi faollik ortayotganini qayd etmoqda. Bu rasmiy maqomi qishloq bo‘lgan aholi punktlarining bir qismi amalda shahar funksiyalarini bajarayotganini, ya‘ni “yashirin urbanizatsiya” mavjudligini ko‘rsatishi mumkin. Bunday hududlarni o‘z vaqtida aniqlash infratuzilma investitsiyalarini manzilli yo‘naltirish imkonini beradi.

Xulosa va takliflar

Kichik va o‘rta shaharlar O‘zbekistonda mutanosib urbanizatsiyani ta‘minlash, hududiy tafovutlarni qisqartirish va urbanizatsiya darajasini 65 foizga yetkazish vazifasini poytaxtga ortiqcha bosim tushirmasdan hal etishning asosiy vositasidir. Buning uchun quyidagi chora-tadbirlar taklif etiladi:

1. Kichik va o‘rta shaharlarni qiyosiy ustunliklari asosida funksional ixtisoslashtirish (agrosanoat, logistika, turizm, yengil sanoat) va har bir shahar uchun ixtisoslashuvga mos rivojlanish dasturlarini ishlab chiqish.

2. Viloyat markazlari va atrofidagi kichik shaharlar o'rtasida transport-logistika bog'liqligini kuchaytirib, ularni yagona funksional shaharlar tarmog'iga aylantirish.
3. Tungi yorug'lik va boshqa geomakon ma'lumotlari asosida shahar tipida rivojlanayotgan tumanlarni muntazam aniqlash, ularning maqomi va kommunal xizmat standartlarini qayta ko'rib chiqish.
4. Mahalliy byudjetlarning daromad bazasini kengaytirish va munitsipal boshqaruv salohiyatini oshirish, xalqaro moliya institutlari dasturlari tajribasini boshqa shaharlarga yoyish.
5. "Yangi O'zbekiston" massivlarini kichik shaharlarda ish o'rinlari yaratadigan ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish loyihalari bilan uyg'unlashtirish.
6. Mutanosib urbanizatsiya monitoringi uchun indikatorlar tizimini joriy etish: aholi jon boshiga YaHM bo'yicha hududiy tafovut koeffitsiyenti, kommunal xizmatlar bilan qamrov darajasi, kichik shaharlarda yaratilgan yangi ish o'rinlari soni.

Ushbu yondashuv urbanizatsiyaning miqdoriy o'sishini uning sifat ko'rsatkichlari — yashash qulayligi, hududiy tenglik va ekologik barqarorlik bilan uyg'unlashtirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- Christiaensen, L., & Kanbur, R. (2017). Secondary towns and poverty reduction: Refocusing the urbanization agenda. *Annual Review of Resource Economics*, 9, 405–419. <https://doi.org/10.1146/annurev-resource-100516-053453>
- Duranton, G., & Puga, D. (2004). Micro-foundations of urban agglomeration economies. In J. V. Henderson & J.-F. Thisse (Eds.), *Handbook of regional and urban economics* (Vol. 4, pp. 2063–2117). Elsevier. [https://doi.org/10.1016/S1574-0080\(04\)80005-1](https://doi.org/10.1016/S1574-0080(04)80005-1)
- Matnazarov, O. (2026, 13-mart). *Statistika: iqtisodiyoti eng tez o'sgan hududlar ro'yxati*. Kun.uz. <https://kun.uz/news/2026/03/13/statistika-iqtisodiyoti-eng-tez-osgan-hududlar-royxati>
- Mirziyoyev, Sh. M. (2026, 18-may). *Butunjahon urbanizatsiya forumi 13-sessiyasining Yetakchilar sammitidagi nutqi*. Yangi O'zbekiston. <https://yuz.uz/uz/news/news-An4JR>

- O'zbekiston 2040-yilga borib urbanizatsiya darajasini 65% ga yetkazishni rejalashtirmoqda* — Mirziyoyev. (2026, 18-may). Spot. <https://www.spot.uz/oz/2026/05/18/urbanization>
- O'zbekiston demografik holati tahlili: tug'ilish va nikohlar kamayib, o'limlar ko'paydi.* (2025, 31-yanvar). Daryo. <https://daryo.uz/2025/01/31/ozbekiston-demografik-holati-tahlili-tugilish-va-nikohlar-kamayib-olimlar-kopaydi>
- O'zbekiston shaharlarini 2040-yilgacha qanday o'zgarishlar kutmoqda?* (2025). UZ24. <https://uz24.uz/uz/articles/urbanizatsiya-25-2-7>
- Sun'iy yo'ldosh ma'lumotlari asosida tahlil: O'zbekistonda iqtisodiy faollik sezilarli oshdi.* (2026, 25-mart). Yangi O'zbekiston. <https://yuz.uz/uz/news/suniy-yoldosh-malumotlari-ozbekistonda-iqtisodiy-faollik-sezilarli-oshdi>
- Urbanizatsiya trendi: O'zbekistonda shahar aholisi nisbati kuchaymoqda.* (2025, 23-oktabr). Kun.uz. <https://kun.uz/news/2025/10/23/urbanizatsiya-trendi-ozbekistonda-shahar-aholisi-nisbati-kuchaymoqda>
- World Bank. (2009). *World development report 2009: Reshaping economic geography*. <https://doi.org/10.1596/978-0-8213-7607-2>
- World Bank. (2025, December 15). *Upgraded municipal infrastructure to enhance quality of life for 1 million people across Uzbekistan* [Press release]. <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2025/12/15/upgraded-municipal-infrastructure-to-enhance-quality-of-life-for-1-million-people-across-uzbekistan>